

33. Felvilágosult reformok Mária Terézia idején

Hogyan jelenik meg Mária Terézia uralkodása a magyar közgondolkodásban?

Idézzük fel, miként próbálta apja biztosítani számára a trónt!

Milyen nehézségekkel nézett szembe a fiatal királynő trónra lépésekor?

Gondoljuk végig, mely európai országokban jött létre a felvilágosult abszolutizmus!

A bécsi Mária Terézia-szobor (Kaspar von Zumbusch alkotása)

A felvilágosult abszolutizmus kibontakozása

- Miért vált szükségessé egy új kormányzati politika kialakítása?

Mária Terézia (1740–1780) uralkodásának kezdeti időszakát nem csak a nőági öröklés miatti háborúk nehezítették meg. Jóllehet III. Károly diplomáciailag előkészítette az utódlást, mégis kevés uralkodói tanáccsal és gyakorlati ismerettel látta el lánygyermekét. A hatalomra lépő fiatal **királynő** menet közben **tanult bele a kormányzásba**, de nagy munkabírásának köszönhetően mindvégig önállóan irányította a birodalmat. Az **aktív közéleti tevékenység** mellett nem hanyagolta el a családját sem. Mária Terézia tizenhat gyermeknek adott életet, közülük tíz érte meg a felnőttkort.

Akkoriban ilyen nagy kiterjedésű és eltérő országok kormányzására annál kevésbé rendelkeztem a szükséges tapasztalatokkal és ismeretekkel, mivel atyámuramnak sohasem tetszett, hogy engem akár a kül-, akár a belügyek intézésébe bevonjon, vagy arról tájékoztasson. Nem volt tapasztaltom a tanácsosok kiválasztásában, s ehhez járult még természetes félnétségem és szegénylősségem, ami igen megnehezítette a szükséges tanácsok és értesülések mérlegelését.

Részlet Mária Terézia emlékiratából

- Milyen nehézségekkel szembesült Mária Terézia a trónra lépésekor?
- Milyen véleményt fogalmazott meg Kaunitz a rendi intézményekről? Miként gondolta a rendi ellenállás felszámolását? Milyen szándékai voltak valójában Kaunitzknak? Hogyan viszonyult ez az elképzelés az 1723-as és 1741-es törvényekhez?

[...] 3. Azokkal a mágnásokkal és nemesekkel, akik az udvarral szembehelyezkednek, idejében meg kell értetni, hogy számukra és gyermekeik számára a királyi kegyhez vezető út örökre bezárul, és az udvar tettüket sohasem fogja elfelejteni.

4. A tapasztalat bizonyítja, hogy az országgyűlések az uralkodóra mindig hátrányosak, ezért nem kell a rendeket összehívni.

5. Viszont a körülmények természete szerint az egyes megyékhez kell fordulni, és azon kell lenni, hogy Őfelsége ott az alispánok és a kismesség útján minél erősebb befolyást nyerjen, és így elgondolásait ne a helyes útra szinte alig irányítható egész testületnél, hanem annak egyes tagjainál igyekezzék előkészíteni, és amikor bennük a hajlandóság elérte a szükséges fokot, csak akkor lehet az egész megváltoztatásához fogni. [...]

6. Az országgyűlési végzésekhez és a hazai törvényekhez sosem szabad hozzányúlni, vagy azok ellen cselekedni. A legkevésbé szabad azonban elárulni, hogy szándékunkban áll a nemesség teljes adómentességének korlátozása. Ez óriási vihart keltene és egyszerre minden jó elgondolást tönkretenne. [...]

10. Elsősorban arra kell gondot viselni, hogy a jobbágy Magyarországon kedvezőbb helyzetbe jusson, és az adóterhet elbírja. [...] Így idővel a népet meg lehet nyerni az udvar számára.

Kaunitz államkancellár előterjesztéséből, 1761

Kaunitz gróf, utóbb herceg (1711–1794) államkancellárként (1753 és 1792 között) nagy befolyásra tett szert. A felvilágosult abszolutizmus híveként főleg Mária Terézia kormányzati politikáját formálta.

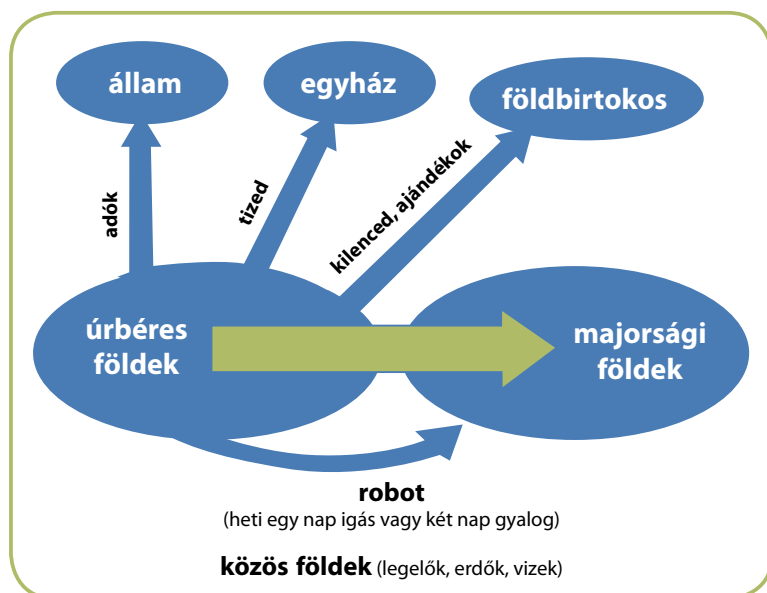
A királynő a korban szokatlan módon, **személyesen felügyelte a gyerekei nevelését**. Miután férje, Lotaringiai Ferenc meghalt (1765), legidősebb fiát, **II. Józsefet német-római császárrá koronázták**, de Mária Terézia továbbra is egymaga döntött a birodalmi ügyekben. Munkáját **néhány kitűnő tanácsadó** (például Kaunitz kancellár) segítette, akikkel együtt készítette elő a **pénzügyi-gazdasági és hadügyi reformokat**.

A **felvilágosodás eszmeisége** a bécsi vezető köröket is megérintette, bár annak államelméleti nézeteit (például a hatalmi ágak szétválasztása) elutasították. **Mária Terézia tanácsadói** szerint az államnak a **közjó megteremtésén** kell munkálkodnia. A különböző reformok a közjó kialakítását, ezáltal az **alattvalók helyzetének a javítását** szolgálták. A hétéves háború nem járt egyértelmű sikerrel. Kiderült, hogy a Habsburg Birodalom katonai megerősödéséhez változások kellene. A trón várományosa, a későbbi II. József a hagyományokat is elvető átalakítást sürgetett, de **radikális tervezeteivel** édesanyja nem értett egyet. Az édesanyjával gyakran vitába kerülő **trónörökös** az évek során körbeutazta a birodalmat, és a hatalmas különbségeket látva még inkább a reformok elkötelezett híve lett. **Mária Terézia** idegenkedett a felvilágosodás gondolatvilágától, buzgó katolikusként ellenezte a vallási toleranciát, de támogatta a **birodalom modernizációjának** tervét. Az Udvar magyarországi politikája megváltozott, Mária Terézia **1765 után** nem hívta össze az országgyűlést, és **rendeletekkel irányította** az országot.

A reformpolitika lépései

- Miként változott meg a jobbágyok helyzete?

Az uralkodónő **mérsékelt társadalmi reformjaival** a jobbágyok helyzetét javította. A földesúr-jobbágy viszony évszázadok óta kétoldalú kapcsolatnak számított, a birtokos nemesség

Nézzünk utána az interneten, kiknek a szobrai veszik körbe a királynőt! Milyen szerepük volt a birodalom működtetésében?

Mert Nagyságodnak majorság földei fölöttébb szaporodtak, és így sokkal többet s tovább kell aratnunk, mint annak előtte. Szent Iván naptul kezdvén Szent István napig akár aratásra, akár kaszálásra vagy gyűjtésre s hordásra naponként vagy szekeret vagy embert kell állítanunk, úgy hogy azon nyolc hét alatt, mely az esztendőnek a legszorgosabb része, nincs csak egy napunk, melyen az uraságnak nem robotolnánk.

*Sennyey Antal báró
parasztjainak panaszlevele*

Valóban lelkiismeretem furdal, ha látom, hogyan bánnak el szegény emberekkel. Nem akarok elkárhozni egypár mágnás és nemes miatt. Sok hónapon át iparkodtam, hogy elveimet egyeztessem az ország alaptörvényeivel, de munkám kárba veszett, és árát a szegények fizetik meg. Nem akarok mást, mint a közjót, melyet nem szabad, hogy magánérdek gátoljon.

*Mária Terézia levele gróf Pálffy Miklós
országbírónak, 1766*

- Miért növekedtek a jobbágyi terhek az időszakban? Miben látják a bajok fő forrását a parasztok? Mivel indokolta a királynő a fellépését a jobbágykérdésben?
- Állapítsuk meg, hogyan avatkozott be az állam a földesúr-jobbágy viszonyba! Milyen uralkodói kép kialakítása lehetett a célja a rendelettel a királynőnek? Van-e ennek politikai haszna?

1. § [...] Mindig fontos szerepet játszott a jó erkölcsű népek körében az ifjúság helyes nevelése és az egész oktatás irányítása, mert úgy látták: ez az országok szilárd alapja, ettől függ a közjólét.

[...] Ennek következtében az ifjak széles körű nevelése és a tudományok oktatása egyetlen célra összpontosul: fejlődő lelkeket egyre inkább töltse el az erények szeretete, éretté bontakozzanak ki természetűl kapott jó képességeik, fokozatosan finomodják megismerő tehetőségük, tiszteletreméltó törvények szellemében formálódják akaratuk; azokban a tudományokban pedig kiműveltessenek, amelyek később kinek-kinek hasznára és segítségére lehetnek; végeredményben tehát, hogy az egész oktatás-nevelés meghatározott egységes szervezeti rendje érvényesüljön mindenütt az országban és e jelen szabályzat jótékony hatása mindenkihez egyenlőképpen eljusson.

Részlet a *Ratio Educationis* előszavából, 1777

- Milyen elvek vezették a rendelet megalkotóit? Melyek a „hasznos állampolgár” legfontosabb tulajdonságai? Mi volt a kormányzat határozott célja a tanügyben?

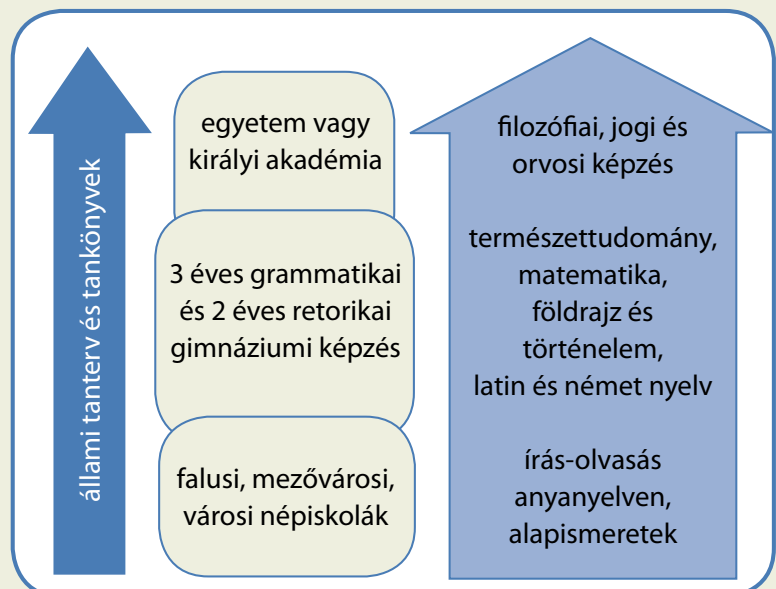
a jobbágytelkek nagyságához rögzítette a járandóságokat és a szolgáltatásokat (úrbéri viszony). A 18. század közepén a **kedvező értékesítési lehetőséget** kihasználó nyugat-magyarországi **nemesség** a majorsági területek bővítésével és az ingyenmunka (robot) fokozásával **növelte a jobbágyság terheit**. Az adómentes majorsági területek bővülése csökkentette az állami adóalapot, és a jobbágyok túladóztatása sem kedvezett az Udvarnak. A dunántúli megyékből érkező paraszti panaszlevelek **Mária Teréziát beavatkozásra** sarkallták. Az **1767-ben** kibocsátott **úrbéri rendelet** (Urbárium; a szó korábban a földesúr és a jobbágy közötti szerződésekre utalt) szabályozta az úrbéres viszonyt, **meghatározta a jobbágyi telkek nagyságát**, illetve **rögzítette a telekhez tartozó terheket**. A kötelezettségek rögzítésével a cél a paraszti terhek kiegyenlítése lett, ám az **állami beavatkozást** a megyék sokáig elutasították, míg a rendelkezést Erdélyben be nem vezették.

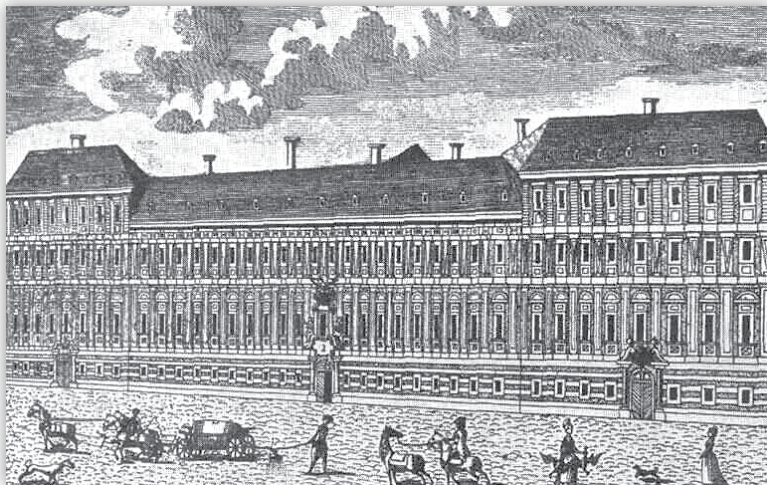
A központi hatalom megerősítését jelezték a **katolikus egyház** belső életét **szabályozó rendelkezések**. Az egyes intézkedések (például az egyházi vagyon megadóztatása, egyházi ünnepek számának csökkentése) és az igazságszolgáltatási reformok (például a kínvallatás, illetve az eretnekség bűnének eltörlése, a boszorkányüldözések leállítás) a **felvilágosult racionalizmus** eszmeiségében születtek. Az **1777-ben** kibocsátott rendelet, a **Ratio Educationis** (tanügyi rendelkezés) megteremtette az **állami oktatáspolitikát** alapjait. Az **oktatás szervezését** és a **tananyagok előírását** kivették a katolikus egyház kezéből, az **állami szabályozás** a közoktatás minden ágát érintette a népiskoláktól az egyetemekig. Kísérletet tettek a **tankötelezettség bevezetésére** (6–12 évesek számára), de annak betartását a korabeli viszonyok között nem tudták felügyelni. A *Ratio Educationis* a **felvilágosult elvek** alapján egy **általános műveltségi szint**

Ráadás

- Hogyan épült fel a korabeli iskolarendszer? Idézzük fel, mit tanítottak a korábbi évszázadokban! Milyen korszerű ismeretek jelentek meg a tantervben?

A Theresianum épülete Bécsben (rézmetszet). A közép fokú oktatási intézményt Mária Terézia a magyar nemes ifjak számára hozta létre

Gondoljuk végig, milyen célt szolgálhatott az ifjú nemesek bécsi képzése! Nézzünk utána az interneten, milyen tantárgyakat tanítottak az akadémián!

kialakítására törekedett. A népiskolákban megjelent a matematika, némi természettudományos ismeret, illetve a honismeret oktatása.

A szellemi élet alapvonásai

■ Hogyan hatottak a kor eszméi a magyar művelődésre?

A Habsburgok valláspolitikája az **ellenreformáció** támogatásán alapult. A török kiűzését követően a **birtokadományok** és a **kedvezmények** révén megerősített katolikus egyház jelentős templomépítésekbe kezdett. Az újjáépülő országban mind az **építészet**, mind a **képzőművészet** (freskók, szobrok) alkotásai a **késő barokk** stílusjegyei alapján készültek. A városok központi terét körbeölelő polgárházak, a középületek (városháza) és a felállított fogadalmi szobrok hasonlóan barokkos arculatot hordoztak. A **főurak nyugati minta** alapján építették meg **kastélyaikat**, egy ideig a Grassalkovich család gödöllői, majd az Esterházy család Fertődön épült kastélya nyerte el a „magyar Versailles” megtisztelő jelzőt. A század második felében egy **szűk társadalmi réteg** körében elterjedt a **felvilágosodás eszmevilága** is. A bécsi **nemesi testőrség** művelt írói (például Bessenyei György) célul tűzték ki a **magyar irodalmi kultúra** meghonosítását, a **latin nyelv kiszorítását** a tudományos életből. A nyugaton tanuló diákok, az utazó nemesek megismerték a **francia felvilágosodás** gondolatait, és elfogadták a társadalmi és gazdasági reformok szükségességét.

Nézzünk utána az interneten, melyik családhoz köthető a képen látható kastély! Gyűjtsünk ki minél több korabeli főúri családot, és keressük meg kastélyuk helyét!

A hercegi palota Eszterházáján (rézmetszet, 1791)

Mária Terézia, a magyar királynő

Mária Terézia tevékenységét a történet-tudomány és a közvélemény napjainkban kedvezően értékeli. A megállapítások szerint a királynő rendelkezései nemcsak a Habsburg Birodalom érdekeit, hanem az ország fejlődését is szolgálták. A kortársak ugyanakkor azt tapasztalták, hogy a rendek viszonya a királynővel az utolsó másfél évtized során megromlott. A rendi erők kifogásolták az országgyűlés elhalasztását, a vámrendelet hatásait és az Urbárium rendelkezéseit. A sérelmeket hangsúlyozó felfogás egy ideig befolyásolta Mária Terézia uralkodásának megítélését, de a 19. század végén átértékelték a királynő tevékenységét.

Az özvegy Mária Terézia fiaival (Louis Joseph Maurice festménye)

A régi Habsburg-ház utolsó ifjú hajtása nem csak név szerint magyar királynő. Jó magyarnak nevezi magát, szíve tele van méltó hálával e nemzet iránt. A magyarnak ismét van szeretett és őt megbecsülő uralkodója. Midőn vérét ontja az örökös tartományok megmaradásáért, nem idegent szolgál. Szent István koronája, annyi viszontagság után, megújult fényvel ragyog Mária Terézia fején.

Bárminő nagy is Mária Terézia jelentősége világtörténelmi tekintetben: még abban is a Magyarországhoz való új viszony megteremtése a legfőbb tényező, mint egyáltalában az a monarchia és a dynastia újabb fejlődésének alapja. Mint a nemzet vezetőjét történetének egy újabb maradandó stadiumában, mint oly uralkodót, ki szívvel-lélekkel él a nemzet javának, Mária Teréziát bízást tisztelhetjük magyarnak.

És viszont: magára a nagy királynőre, nemcsak hatalmára, hanem lelki életére is minő lényeges ez a viszony Magyarországhoz! [...] És ha néha ki nem kerülhető alkotmányos nehézségek lazítják is a belső egyetértést uralkodó és nemzet közt: a viszony lényege – egyrészt lovagias hódolat, másrészt hálás anyai szeretet – mindvégig változatlan marad.

Az a nemzet, mely kardot rántott annyiszor a Basták, Caraffák és Heisterekek ellen, most nemcsak meghódolt királyának, hanem mi több és mi napfényt derített addig oly zivataros sorsára: meg is hódította királyát.

Részlet Marczali Henrik Mária Terézia című munkájából, 1891

A Szent István-rend keresztje és csillaga. A Magyar Királysághoz kötődő lovagrendet Mária Terézia 1764-ben alapította. A kitüntetés latin nyelvű felirata: „Publicum meritorum praemium”, azaz „A közszolgálatában szerzett érdemek jutalma”.

Összegzés

Okok és következmények

- ☛ Foglaljuk össze, milyen okok vezettek a felvilágosult abszolutista reformok bevezetéséhez!
- ☛ Milyen közvetlen hatásai voltak a bevezetett rendeleteknek?

Történelmi jelentőség

- ☛ Foglaljuk össze saját szavainkkal, miért tekinthető jelentős uralkodónak Mária Terézia!
- ☛ Miért értékeli kedvezően személyét a magyar közgondolkodás?

- Miként értékelte a történész az uralkodónő tevékenységét? Hogyan ábrázolta a korabeli közvélemény számára?
- Milyen uralkodói szándéokra utalt a Szent István-rend alapítása? Vitassuk meg, miért tett gesztusokat Mária Terézia a magyar rendek felé!